

Стовбур Л. М.,
доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету

СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗВЕРТАННЯМ У КНИЗІ М. МАТІОС «НАЦІЯ»

Анотація. Статтю присвячено аналізу звертань, що функціонують у книзі Марії Матіос «Нація», ускладнюючи різноманітні речення. Особливу увагу приділено стилевжитку конструкцій зі звертаннями, які виконують апелятивну та експресивну функції.

Ключові слова: збірник новел «Нація», речення, звертання, стилевжиток, апелятивна функція, експресивна функція.

Постановка проблеми. Вибір для аналізу збірки новел М. Матіос «Нація» не випадковий, адже твір є одним із вершинних не тільки у творчості Марії Матіос, але й усього сучасного українського письменства. Як справедливо зауважує польський літературознавець А. Коженювська-Бігун, книга Марії Матіос «Нація» викликає особливе зацікавлення, оскільки торкається найголовніших проблем усіх часів, насамперед проблеми честі й моралі, якими сьогодні, на її думку, послуговуються лише одиниці [1, с. 4].

Актуальність дослідження саме ускладнених простих речень полягає в тому, що питання ускладненості структури простого і схеми складного речення в традиційному мовознавстві до сьогодні залишається не розв'язаним, незважаючи на постійну цікавість до нього, передусім, в описових граматиках української мови.

Дослідження є спробою простежити стилістичний потенціал різноманітних синтаксичних конструкцій, що містять у своєму складі варіативні моделі звертань.

Серед засобів, що ускладнюють просте речення, особлива роль належить звертанню, яке в українській мові має спеціалізовану форму вираження – кличний відмінок. Речення, ускладнені відокремленими членами, однорідними членами, звертаннями і вставними словами, характеризуються набором певних семантичних, структурних, інтонаційних та функціональних ознак, що зближують ці побудови як один своєрідний підтип, визначають їхню специфічну синтаксичну природу. Такі речення частково близькі до простих речень, оскільки мають одну предикативну (граматичну) основу, і частково – до складних речень, оскільки можуть характеризуватися поліпредикативністю, додатковою присудковістю (наприклад, у реченнях з відокремленням); однак напівпредикативність відокремлених членів не піднімає їх до «рангу» підрядних частин [2, с. 27–28]. Також, на думку дослідників, звертання, категоріально не змінюючи синтаксичної будови речення, не впливаючи на його належність саме до цього, а не до іншого структурного різновиду речень (двоскладних чи односкладних, непоширених і поширених і т. ін.), все ж привносить у речення певний стилістичний елемент, рису, ознаку, функціональне забарвлення, бо частково чи й суттєво змінює всю реченнєву тональність, мовленнєву орієнтацію вислову. Звертання до інших може бути зумовлене певним розумово-почуттєвим стимулом, найрізноманітнішою емоційною збудженістю людини [3, с. 272].

Отже, запропонована розвідка має за мету простежити стилістичне вживання конструкцій зі звертаннями, уведеними в тканину творів, що складають збірку новел «Нація».

Із семантичного погляду функції звертання в книзі М. Матіос виконують іменники та субстантивовані частини мови в прямому і переносному значенні, що означають:

– прізвища, імена, по батькові, псевдоніми і прізвиська людей, напр.: *–Я п'ю до вас, пане Довгопол!* [4, с. 11]; *Вона багато чого розуміє, Юр'яна* [4, с. 18]; *– Хто, Уласію мій солодкий?* [4, с. 23]; *– А ви, Довгопол, просите признатися* [4, с. 28]; *– Ви зробили добру справу, Марійо, відвідавши нашу родину в жалобі* [4, с. 48]; *– Тимофі-і-і-ю! Чуєте, Тимофію, йдіть скоренько до хати!* [4, с. 59]; *– Завтра за вами прийдуть, Василію <...>* [4, с. 70]; *– Невчасно померла ваша жона, Шандро, невчасно <...>* [4, с. 76]; *– А ви, Фрозино, – стара жінка, встидали би ся в політику її пхати знов* [4, с. 97]; *Юрку, в неділю корову поженемо на продаж?!* [4, с. 124]; *– А це тобі, Юрку, капелюх весільний, із дзеркальцем і пером фарбованим курячим* [4, с. 134]; *– Ти, Коляю, може, в нас десь із Шепота* [4, с. 136]; *– Я не пужаю, Василюк* [4, с. 165]; *– На, любуйся-милуйся, Катерино!* [4, с. 204]; *<...> Юстино, скільки, кажете, пересушуєте цю одіж?* [4, с. 220];

– назви людей за їхніми родинними стосунками, напр.: *– Курмочку Герасимчаку, не могли ви мене спроводити на цю дорогу?!* [4, с. 23]; *– Та добраніч, файна любко, добраніч, добраніч, абись дала білу ручку під голову на ніч <...>* [4, с. 23]; *– Мамо, ти збираєшся, як до шлюбу!* [4, с. 102]; *– Що тобі було, мамо?* [4, с. 106]; *– Щасливої дороги, донцю!* [4, с. 151]; *– Може би, ти що їв, синку?* [4, с. 154]; *– Але ж не може ревність заступити весь розум чоловікові, мамо!* [4, с. 216]; *– Будемо головиси позичати твою домовину, бабо* [4, с. 221]; *– А то, дочко, все пропало: що наше на книжках, що Максюкове на горищі* [4, с. 225]; *– Не бий так ніжною, моє любе* [4, с. 174];

– соціальне становище, класову чи станову належність, посаду, звання, титул тощо: *– Та, зрештою, ви самі мені цього побажали, пане-товаришу!* [4, с. 11]; *– Отак, молодице* [4, с. 97]; *– Світ зрадний і блудний, жінко* [4, с. 99]; *– Кудайдьом, красавица?* [4, с. 155]; *– Але ти, дружечко, не сказала до кого кличеш* [4, с. 157]; *– Ми для вас тут одну приємність маємо, пані молода* [4, с. 162]; *– Що ти мене пужаєш, товаришко?* [4, с. 165];

– професію, соціальний статус особи: *– Вас щось непокоїть, панотче?* [4, с. 98];

– назви різних частин тіла, напр.: *– Так що будь здорова, чорноброва. Може, ще зустрінемося* [4, с. 166];

– назви демонологічних та міфічних істот, напр.: *Щезни в болото, нечисте п'яна!* [4, с. 208];

– абстрактні поняття (моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо): *– Чи ти, голодний, спробував її?* [4, с. 33];

– збірність, сукупність когось (чогось), напр.: – *Дітво, кажіть скоріше <...>* [4, с. 16]; – *Люде, чоловіки, миріть-ся!* [4, с. 22]; *<...> А тепер, дорогі парафіяни, прошу помолитися разом із дванадцятьма вдовами нашого села за нову істину в нашому краї, за справедливу Божу благодать, яку Господь подарує нам при наших ревних молитвах* [4, с. 99].

В описаних прикладах містяться випадки звертань, що виражені субстантивованими лексемами здебільшого відприкметникового походження: *моє любе, пані молода, чорноброва, нечисте п'яна, голодний*. Субстантивация вокативів має давню історію, відома з писемних пам'яток ще давньоруськоукраїнського періоду й успадкована сучасною українською літературною мовою. Нині це – яскравий маркер національної мови, що не дозволяє сплутати її ні з якою іншою, з російською також.

Окремо виділимо звертання до Бога: – *Боже, хто може любити цей цокіт?* [4, с. 34]; – *Та прости, Господи, їх усіх із тими поголосками, брехнями й фантазіями* [4, с. 37]; *На скорого мерця, йой, господи милосердний* [4, с. 77]; – *Боже, яка ти маленька проти мене!* [4, с. 102]; – *Чим я так прогнівила тебе, Господи?* [4, с. 148]; – *Хіба тобі цього мало, Боже?* [4, с. 148]; *І – Господи!* – *хто його звідти зніме? І – Господи!* – *хто його поховає?* [4, с. 174]. На відміну від інших, ці звертання можна вважати риторичними, оскільки «риторичні звертання не розраховані на відповідь, бо в ролі об'єкта таких звертань, крім назв людей, виступають назви всіх інших живих істот, імена історичних осіб, назви явищ природи, будь-яких абстрактних та конкретних понять. Риторичні звертання є стилістичним засобом для емоційно напруженого зображення подій, для вироблення в читача чи слухача певного ставлення до зображуваного» [5, с. 205].

Звертання функціонують у різних за метою висловлювання реченнях, найвиразніше їхні особливості виявляються в спонукальних реченнях із дієслівними присудками у формі наказового способу: – *Юр'яно, признайся мені по правді <...>* [4, с. 28]; – *Дітво, йдіть до хати* [4, с. 71]; *Та стережися серця, дівче* [4, с. 125].

Відображаючи емоційно-вольову сферу мовця, звертання поєднують дві функції: апелятивну й експресивну. Апелятивна функція виявляється в офіційному спілкуванні. У художньому і розмовно-побутовому мовленні звертання виражає не лише звернення до адресата, а й ставлення з боку мовця до нього, напр.: – *Хто тобі ворог, Уласійку мій солодкий? <...>* [4, с. 24]. Дослідниками спостережено, що такі розгорнуті номінації адресата мовлення наближаються до речень фразеологічного типу. Займенникові слова, втрачаючи лексичне значення, використовуються як інтимізуючі компоненти, функціонально близькі до часток. Інтимізаційний характер таких конструкцій підсилюється в разі повторів опорного компонента – коли до складу фразеологізованої одиниці входить препозиційне іменникове слово-звертання чи його образно-смысловий заміник [7, с. 205].

За звертанням не закріплене місце в реченні, воно може мати будь-яку позицію: на початку, усередині, наприкінці речення, напр.: – *Калино, чого то у вас козуги зелені?* [4, с. 110]; – *Усе я склала, дочко, тоді до смерті* [4, с. 225]; – *Файно дякую, дружечко* [4, с. 156].

В аналізованому творі спостерігаємо моделі звертань різної структури – непоширені та поширені. Наприклад: – *Наговорив хтось на тебе, Уласію <...>* [4, с. 31]; – *Чи не скоїла чого тут без мене моя пані дружка, пане-товаришу офіцер* [4, с. 162].

Особливим синтаксичним, інтонаційним і стилістичним різновидом звертань є *звертання-речення*, які функціонують у мовленні як окремі комунікативні конструкції без членів (члена) речення або як особливі слова-речення. Це окремі й самодостатні структури з особливою спілкувальною функцією – загалом звертальною, але з певною особливою почуттєвістю, емоційністю [3, с. 272].

Основним змістом цих нечленованих комунікативів є спонукування, адресоване особі, до якої звертаються. Проте це не звичайне звертання, тому що завжди модально й емоційно забарвлене і виявляється у своєрідній інтонації, яка не цілком збігається з інтонацією звичайного звертання, оскільки нею передається ширше значення і складніше уявлення [6, с. 66].

З-поміж зафіксованих слів-звертань, залежно від їхнього змісту та функцій, виділяємо такі:

– звертання-речення (власні особові назви), якими кличуть когось, просять зреагувати на поклик: – *Юр'яно! Він покликав її по імені! Як він знає її ім'я? Що він із неї хоче?* [4, с. 26];

– звертання-речення з виразною спонукальною дією (попереджувальною, застережною, заборонною, наказовою тощо): – *Грицьку!* – *голос тазди скинувся занадто застережливо, щоб можна було його не послухати* [4, с. 11];

– звертання-речення, які виражають різноманітні реакції мовців, їхні внутрішні переживання:

– переляк, доповнений болем: – *Мамо – син дивився винуватими очима, повними сліз, і гладив її плечі й руки. – Мамо <...>* [4, с. 106]; – *Юрку-у-у!* – *кричала, тримаючись за бука. – Юрку-у-у <...>* [4, с. 147];

– хвилювання, страждання, відчай, досаду: *Довгопол!* *Вона вже в думках обвивала руками його морозяні чоботи, вона вже обсилала його словами, як грішми, й зімлівала, ридючи* [4, с. 23].

Серед слів-речень цієї групи в збірці новел «Нація» зафіксовано повтор слова-звертання з виразною стилістичною настановою: – *Ой, Мисько, Мисько. Уласій по тих злогах її півроку жалів* [4, с. 21]. Вигук *ой* на початку речення слугує засобом експресивного напруження мови.

Звертання-речення, що вимовляються з подовженням інтонації або супроводжуються вигуком, набувають підкресленої експресії, як-от: – *Тимофі-і-і-ю!* *Чуєте, Тимофію, йдіть скоренько до хати!* [4, с. 59]; – *Коляю-ю-у-у!* – *не криючись, зукнула щосили* [4, с. 147].

Отже, використання письменницею таких синтаксичних конструкцій, як слова-речення доводить, що нечленовані комунікати є важливим засобом характеристики персонажів та вираження експресивності в розмовному мовленні. Експресивною домінантою у висловленні-реченні може виступати будь-який комунікат, найчастіше виражений самостійною частиною мови, а мовленнєва експресія, насамперед, пов'язана з усім комплексом людської психології, поведінки, мислення, досвіду, а також відображає авторське емоційне сприйняття світу та змалювання навколишньої дійсності крізь призму художнього слова.

Висновки. Як свідчить опрацьований фактаж, більшість випадків досліджених звертань слугує промовистим маркером південно-західного наріччя української мови на онімному й апелятивному рівнях (*Коляю, Марійо, Мисько, Фрозино, Юр'яно, дітво, люде, дівче, донцю* і под.). Частина звертань відверто варваризована з певною стилістичною настановою: показати згубний вплив совітської влади та її російськомовних представників на долі й душі українців (*красавица, девушка,*

товариц). Щодо останньої лексеми – *товариш* – у науковій літературі знаходимо таке: «Після запровадження в Україні більшовизму всі прийняті в нашому суспільстві форми звертання було скасовано й замінено словом *товариш*, чим завдано шкоди насамперед цьому прекрасному слову. *Товариш* – це людина, пов'язана з кимось почуттям дружби, щирий приятель, однодумець, спільник: *Хто ж не мріє мати вірного товариша й самому бути таким!* (О. Гончар). Будь-кого товаришем не назвеш. Наприклад, Леся Українка до своїх близьких подруг зверталась *дорога товаришко!* (до Ольги Кобилянської), *товарищиці на спомин* (вірш-звернення до Антоніни Макарової). У запорозьких козаків у пошані було звертання *пане товаришу!* *панове товариство!*» [5, с. 204].

Знаходимо в аналізованому фактажі й оцінно-стилістичні звертання, представлені прикладковими утвореннями, де прикладка стосується іменника, на кшталт *пане-товаришу офіцер*, в якому виразно простежується негативне ставлення до адресата, а отже, й конотація цілого апелювання.

Емоційно-оцінне забарвлення звертання може досягатися і завдяки вживанню дериватів, утворених за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки: *Василинко, донцю, синку, дружечки, Уласійку, Юрку*. Це явище має виразні фольклорні традиції, що лягли в основу формування літературної мови.

Із семантичного погляду у ролі звертання в книзі М. Матіос виступають іменники та субстантивовані частини мови в прямому і переносному значенні, що означають: прізвища, імена, по батькові, псевдоніми і прізвиська людей; назви людей за їхніми родинними стосунками; соціальне становище, класову чи стану належність, посаду, звання, титул тощо; професію, спеціальність особи; назви різних частин тіла; назви демонологічних та міфічних істот; абстрактні поняття (моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо); збірність, сукупність когось (чогось); звертання до Бога тощо.

Отже, звертання в романі «Нація» мають варіативні моделі, виражаються зазвичай формою кличного відмінка іменника та субстантивованими частинами мови, охоплюють широке коло різних груп лексики, використовуються в різних типах речень за метою висловлювання, виконують апелювальну й експресивну функції.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в детальному аналізі цього та нових творів письменниці з іншими ускладнювальними елементами – вставними й вставленими конструкціями, відокремленими уточнювальними компонентами, однорідними членами речення.

Література:

1. Коженювська-Бігун А. Історія завжди ошукує совісних людей: інтерв'ю Марії Матіос. Літературна Україна. 2006. 20 липня. С. 4.
2. Кононенко В. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні. Українська мова і література в школі. 1980. № 1. С. 27–34.
3. Дудик П. Стилістика української мови: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
4. Матіос М. Нація. Вид. шосте. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 256 с.
5. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови: підручник. Київ: Либідь, 1992. 248 с.
6. Вихованець І. Граматика української мови / кол. автор.: І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко. Київ: Радянська школа, 1982. 208 с.
7. Сучасна українська мова: Синтаксис: підручник / А. Мойсієнко, І. Арібжанова, В. Коломийцева та ін.; за ред. А. Мойсієнка; Київ: нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ: Знання, 2013. 238 с.

Стовбур Л. Н. Стилістические возможности предложений с обращением в книге М. Матіос «Нація»

Анотація. Стаття посвящена аналізу обращений, функционирующих в книге Марии Матіос «Нація» и усложняющих разнотипные предложения. Особое внимание уделяется стилеупотреблению конструкций с обращениями, которые выполняют апеллютивную и экспрессивную функции.

Ключевые слова: сборник новелл «Нація», предложение, обращение, стилеупотребление, апеллютивная функция, экспрессивная функция.

Stovbur L. Stylistic possibilities of sentences with appeal in the book M. Matios “Nation”

Summary. There is a great potential of complicated simple and complex sentences in the Ukrainian language. The question of the complexity of the structure of a simple sentence in traditional linguistics is still not resolved. The appeal is one of the tools that complicates the sentence of any structure. Appeal has a specialized form of expression in the Ukrainian language. This form of expression is a clique. The stylistic use of appeals in the collection of short stories is discussed in this article. Attention is drawn to the semantics of appeal and its structure. The position of appeal in the sentence is analyzed too. Applying combines appealing and expressive functions. The appeal is most often made up of a noun and substantiated parts of the language. Complicated sentences characterize M. Matios's style. Further research in this direction is quite promising.

Key words: collection of short stories “Nation”, sentences, appeals, style of use, appealing function, expressive function.